

К. В. ГУСАРОВ
кандидат юридичних наук, доцент
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого

ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ ЗА ПРАВИЛАМИ ЦПК УКРАЇНИ 2004 р.

Зміст діяльності суду апеляційної інстанції у цивільному судочинстві спрямовано на забезпечення законності та обґрунтованості рішень місцевих судів та на виправлення су-

дових помилок, які вплинули на правосудність судової постанови. Під правосудністю рішення слід розуміти сукупність вимог, що пред'являються до постанови як до акта правосуддя з їх належним дотриманням.

Повноваження суду апеляційної інстанції – це сукупність його прав на здійснення встановлених законом процесуальних дій щодо рішення, яке не набрало законної сили і є предметом перевірки за апеляційною скаргою.

Для характеристики апеляційного провадження у цивільному судочинстві необхідно приділити увагу повноваженням суду вказаної ланки, які є результатом розгляду апеляційної скарги та визначають подальшу юридичну долю рішення чи ухвали суду першої інстанції. Такі повноваження закріплені у ст. 307 ЦПК України 2004 р. (надалі – ЦПК), яка містить перелік повноважень суду апеляційної інстанції, спрямований на визначення юридичної долі судового акта, який переглядається апеляційним судом. Перелік зазначених у вказаній нормі повноважень є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає.

Як до, так і після законодавчого закріплення апеляційного порядку перегляду судових актів розглядуваний правовий інститут став предметом дослідження в юридичній науці. Цією проблемою займалися такі науковці, як Л. Є. Гузь, П. І. Шевчук, В. В. Кривенко, В. В. Комаров¹. Аналіз останніх наукових праць дозво-

ляє зробити висновок, що у правовій науці інтерес до вивчення нових за змістом процесуальних форм перегляду судових актів зростає. Разом з тим в означених публікаціях не були предметом спеціального дослідження поставлені в цій статті питання. Тому дослідження повноважень суду апеляційної інстанції при визначенні юридичної долі рішення суду першої інстанції за правилами ЦПК 2004 р. є основним завданням даної статті.

Стаття 307 ЦПК передбачає повноваження апеляційного суду не тільки при перегляді ним рішення суду першої інстанції, але й при перегляді ухвали місцевого суду. Слід зазначити, що повноваження суду апеляційної ланки стосовно перегляду рішення більш розширені, ніж повноваження, яким наділений вказаний судовий орган при перегляді судової ухвали. Це зумовлюється тим, що в разі винесення ухвали справа по суті не вирішується, і тому, як правило, скасування останньої відбувається тільки при порушенні місцевим судом при винесенні ухвали норм процесуального права.

Зазначені у ст. 307 ЦПК повноваження суду апеляційної інстанції можна поділити на чотири групи. Так, до першої групи відносяться такі повноваження, при реалізації яких вказаний судовий орган залишає оскаржуване рішення без змін, а апеляційну скаргу – без задоволення. До другої групи відносяться такі повноваження, які реалізуються при скасуванні постанови суду першої

інстанції та винесенні нового рішення або при зміні постанови чи винесенні нового рішення. Третя група повноважень зводиться до таких дій апеляційного суду, при яких зазначений судовий орган скасовує рішення суду першої інстанції і закриває провадження у справі або залишає заяву без розгляду. Врешті-решт, четверта група зводиться до повного чи часткового скасування судового рішення та направлення цивільної справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Як буде показано нижче, остання група повноважень реалізується в разі порушення місцевим судом норм процесуального права, що є приводом для повного чи часткового скасування судової постанови.

Апеляційний суд відхиляє апеляційну скаргу і залишає рішення без змін, якщо визнає, що суд першої інстанції ухвалив рішення з додержанням вимог матеріального і процесуального права². Не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення суду з одних лише формальних міркувань. В юридичній літературі зазначається, що норму процесуального права щодо заборони скасування правильного і справедливого по суті рішення з одних лише формальних міркувань не можна розширено тлумачити. Так, рішення суду слід залишати без змін за наявності незначних порушень закону, які були усунуті при розгляді справи місцевим судом, або ж таких, які можуть бути виправлені судом першої чи апеляційної інстанцій. Це сто-

сується випадків, коли такі недоліки не приводять до порушення основних принципів цивільного процесуального права, охоронюваних законом прав та інтересів осіб, які приймають участь у справі. Крім того, такими недоліками можуть бути: сплата судового збору після відкриття цивільної справи, відсутність у позовній заяві підпису позивача (коли він брав участь у справі та підтримував свої вимоги), відсутність підпису в журналі судового засідання секретаря або судді, помилки у визначенні даних про сторони, необговорення відводу, коли підстави для цього відсутні³.

У випадку, якщо постанова суду першої інстанції містить недоліки, які не є підставою для його скасування чи зміни (наприклад, порушення строків провадження у справі до судового розгляду чи строків розгляду справи), то суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення (ухвали) без змін. В останньому випадку судом апеляційної інстанції може бути вказано на допущені судом недоліки у спеціально винесеній окремій ухвалі.

Стаття 309 ЦПК визначає підстави для скасування рішення місцевого суду і ухвалення нового рішення або зміни останнього. Крім того, вказана норма визначає одну з вищезазначених груп повноважень апеляційного суду. Надання законодавцем таких повноважень судам апеляційних інстанцій обумовлюється пра-

гненням до ефективнішого захисту цивільних прав у суді та направлене проти формалізму і тяганини у правосудді.

Зазначені повноваження реалізуються у нижченаведених випадках:

1. При неповному з'ясуванні судом обставин, що мають значення для справи. Застосування цього повноваження пов'язане з неправильним визначенням судом першої інстанції предмета доказування – сукупності матеріально-правових фактів. Реалізація вказаної підстави для скасування рішення суду першої інстанції може мати місце у випадку неякісної підготовки справи до судового розгляду. Скасування рішення по зазначеній підставі може мати місце також при нез'ясуванні доказових фактів, які мають значення для правильного розгляду цивільної справи. Скасовуючи рішення у зв'язку з неповним з'ясуванням обставин, що мають значення для справи, суд апеляційної інстанції повинен дати оцінку тому, яке значення для винесення рішення могло б мати встановлення того чи іншого факту. Якщо встановлення такого факту не могло привести суд до іншого кінцевого висновку, то рішення суду першої інстанції не має скасовуватись.

2. У разі недоведеності обставин, що мають значення для справи, які суд вважає встановленими. Застосування цього повноваження є наслідком недостатності доказів. До висновку про недоведеність обставин, що мають значення для справи, суд

апеляційної інстанції приходить у випадках, коли в нього є сумніви в достовірності доказів, їх повноті, правильності даної їм оцінки. Висновок про доведеність чи недоведеність обставин, що мають значення для справи, можливий лише на підставі оцінки доказів. Доказова діяльність суду апеляційної інстанції, перш за все, складається з перевірки правильності їх оцінки судом першої інстанції.

Викладене дозволяє визначити відмінні риси розглянутих підстав для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення по суті позовних вимог або зміні рішення в апеляційному порядку. Необґрунтованість судового рішення у вигляді недоведеності обставин, що мають значення для справи від такого виду необґрунтованості, як неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи, полягає в тому, що в першому випадку суд першої інстанції, правильно визначивши предмет доказування та визнавши встановленими істотні по справі обставини (юридичні факти матеріального права), не навів достатньо доказів їх існування. У другому ж випадку суд поряд з неповним з'ясуванням обставин справи не визначив предмет доказування по цих обставинах.

3. При невідповідності висновків суду обставинам справи. Це має місце, коли з повно та правильно встановлених фактичних обставин справи суд першої інстанції зробив не-

правильний, нелогічний висновок про фактичні взаємовідносини сторін. Нерідко невідповідний обставинам справи висновок суду, викладений у рішенні, породжує в апеляційного суду сумніви або у повноті з'ясуванням судом першої інстанції обставин, що мають значення для справи, або у їх доведеності.

Невідповідність висновків суду обставинам справи може проявлятися двояко. По-перше, у протиріччі висновків суду встановленим їм фактам. По-друге, у протиріччі висновків суду щодо правовідносин сторін або відносно обставин справи. Важливо чітко уявляти зазначені відмінності, оскільки від цього залежить правильність дій апеляційного суду.

Невідповідність висновків суду обставинам справи може бути і наслідком того, що суд не навів мотиви, за якими він відхилив одні докази та визнав достовірними інші.

На нашу думку, невідповідними обставинам справи висновки суду, викладені у рішенні, повинні визнаватись і в тому випадку, якщо ці висновки немотивовані чи мотивовані непереконливо.

В юридичній літературі відзначалось, що невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи може мати місце і тоді, коли у процесі використовуються непрямі докази, і їм суд надає перевагу⁴. На наш погляд, з наведеним положенням навряд чи можна погодитись, оскільки в протилежному випадку можна говорити про порушення принципу

вільної оцінки доказів, згідно з яким ніякі докази не мають для суду наперед встановленої сили.

4. Порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо: а) застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини; б) не застосовано закон, який підлягав застосуванню. При характеристиці значених випадків порушення чи неправильного застосування норм матеріального права необхідно враховувати наступне: порушення норм матеріального права, яке проявляється у незастосуванні закону, що підлягає застосуванню, або у застосуванні закону, який не підлягає застосуванню, не завжди можливо чітко розрізнити. Тому для їх розмежування необхідно мати на увазі, що у випадку застосування закону, який не підлягає застосуванню, суд помилково до відносин сторін застосує не той закон, який повинен бути застосований; суд при вирішенні правового спору не застосує в повному обсязі норми матеріального права та виносить рішення, яке суперечить діючому законодавству.

Порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення при умові, якщо ці порушення призвели до неправильного вирішення справи. Однак при розгляді справи судом першої інстанції можуть мати місце

процесуальні порушення, які не впливають на суть рішення та не можуть бути підставою до його скасування. Наприклад, при порушенні строків розгляду справ чи при розгляді справи в закритому судовому засіданні з наступним встановленням апеляційною інстанцією, що підстав для цього не було. Подібні порушення носять формальний характер, а згідно з процесуальним законом жодне правильне по суті рішення не може бути скасоване з одних лише формальних міркувань. Тому процесуальні порушення, які в конкретному випадку не могли вплинути на правильність розгляду спору про матеріальне право, не можуть служити причиною скасування рішення.

При виявленні судом апеляційної інстанції порушень норм процесуального права, що не впливають на правильність судового рішення та не є підставами для скасування останнього, зазначений судовий орган вказує на це відповідному суду першої інстанції окремою ухвалою, застерігаючи тим самим суд першої інстанції від повторювання таких помилок.

Наступне повноваження суду апеляційної інстанції міститься у скасуванні рішення суду повністю або частково та в закритті провадження по справі або у залишенні заяви без розгляду. Згідно із змістом ст. 310 ЦПК, рішення суду підлягає скасуванню в апеляційному порядку з критеріям провадження по справі або з залишенням заяви без розгляду з підстав, зазначених у ст. ст. 205 і 207

ЦПК, тобто за правилами, встановленими законодавством для вчинення цих процесуальних дій судом першої інстанції.

Важаємо, що всі підстави скасування рішення з закриттям провадження по справі можна поділити на три групи: першу складають підстави, які свідчать про помилку суду у зв'язку з відсутністю у позивача права на судовий захист по даній справі; другу – підстави, підґрунтям котрих є принцип диспозитивності цивільного процесу (відмова позивача від позову в разі прийняття її судом, укладання сторонами мирової угоди при умові визнання останньої судом); третю – випадки вибуття сторони із процесу, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Повноваження на скасування рішення з наступним закриттям провадження по справі чи залишенням заяви без розгляду виникають при наявності відповідних порушень процесуального (виділено нами. – К. Г.) закону⁵ на відміну від повноважень на винесення нового рішення або зміну раніше винесеного рішення, яке реалізується у зв'язку із порушенням норм матеріального права.

Закриття провадження по справі судом апеляційної інстанції має певні наслідки: сторони та інші учасники судового процесу повертаються в те положення, в якому вони знаходились до пред'явлення позову; настає поворот виконання рішення суду першої інстанції (у випадку, ко-

ли закон допускає негайне виконання судового рішення); повторне пред'явлення тотожного позову неможливе.

Якщо судом першої інстанції ухвалено законне і обґрунтоване рішення, але після цього відбулася смерть фізичної особи чи ліквідація юридичної особи – сторони в спірних правовідносинах, що не допускає правонаступництва, – то в цих випадках судом апеляційної інстанції не можуть застосовуватись повноваження, спрямовані на закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду.

Стаття 311 ЦПК передбачає випадки реалізації такого виду повноважень, як скасування судового рішення і передачі справи на новий розгляд. Рішення суду в будь-якому разі підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд при наявності випадків, зазначених у ч. 1 ст. 311 ЦПК. Як бачимо, рішення скасовується з направленням справи на новий розгляд, коли воно містить такі недоліки, котрі можуть бути виправлені тільки при новому розгляді справи у суді першої інстанції.

Аналіз судової практики свідчить, що суд апеляційної інстанції при скасуванні рішення суду першої інстанції направляє справу на новий розгляд до місцевого суду в тому випадку, коли такі порушення перешкоджають суду апеляційної інстанції дослідити нові докази чи обставини, які не були предметом розгляду в суді першої інстанції. В іншому випадку суд апеляційної інстанції має

право сам встановлювати нові факти, досліджувати нові докази, а також докази, що, на думку осіб, які беруть участь у справі, досліджувалися з порушенням встановленого ЦПК України порядку⁶.

Необхідно мати на увазі, що висновки і мотиви, з яких скасовано рішення, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді справи. В той же час необхідно враховувати, що суд апеляційної інстанції не вправі давати вказівки (якщо вони надані, то не будуть обов'язковими) з питань установлення чи неустановлення фактів, оцінки доказів, переваги одних доказів перед іншими, вибору норми матеріального права (кваліфікації правовідносин) і характеру майбутнього рішення. Суд апеляційної інстанції також оцінює докази, але тільки для того, щоб зробити висновок про законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції.

Повноваження суду апеляційної інстанції при перегляді ухвали суду першої інстанції – це сукупність його прав на здійснення встановлених законом процесуальних дій щодо ухвали, яка не набрала законної сили і є предметом перевірки за апеляційною скаргою.

На відміну від повноважень щодо розгляду апеляційної скарги на рішення місцевого суду, де підставою для скасування останнього може бути порушення та неправильне застосування норм матеріального права, – підставою для скасування судової ухвали може бути тільки порушення

чи неправильне застосування норм процесуального права.

Стаття 312 ЦПК містить положення, згідно з якими повноваження апеляційного суду доцільно поділити на три групи. До першої групи відносяться випадки, коли суд апеляційної інстанції відхиляє скаргу і залишає ухвалу без змін у випадку дотримання місцевим судом вимог закону при винесенні останньої. Друга група повноважень зводиться до зміни або скасування ухвали суду першої інстанції за наявності підстав, зазначених у п. 2 ч. 1 ст. 312 ЦПК. Остання група повноважень апеляційного суду при перегляді ухвали місцевого суду зводиться до скасування ухвали і передачі питання на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо останній порушив установлений порядок для його вирішення.

Вважаємо, що викладений у цій статті матеріал буде спрямований на подальше реформування цивільного процесуального законодавства в бік посилення гарантій оскарження неправосудних судових актів, винесених судами законних та обґрунтованих рішень з дотриманням принципу законності, диспозитивності та інших принципів цивільного процесуального права. Що стосується перспектив подальших розвідок у даних напрямках, то слід відзначити суттєву зацікавленість юристів у дослідженні повноважень апеляційного суду та інституту апеляційного перегляду у цивільному судочинстві в цілому.

Література

1. Гузь Л. Е. Апелляционное и кассационное производство. Теория, проблемы и практика применения судами первой, апелляционной и кассационной инстанций. – Изд. 1-е. – Х.: Медиа гр. "Харьков юридический", 2003. – 248 с.; Шевчук П. Г. Апелляційне та касаційне оскарження судових рішень: Наук. - практ. коментар. – К.: МАУП, 2002. – 96 с.; Шевчук П. Г., Кривенко В. В. Апелляційне провадження за новим цивільним процесуальним законодавством // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 4. – С. 30-39; Комаров В. В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3 (33-34). – С. 467-482.
2. Див., напр.: Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 листопада 2002 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 5 (39). – С. 16.
3. Гузь Л. Е. Указ. тр. – С. 80-81.
4. Пучинский В. К. Кассационное производство в советском гражданском процессе. – М., 1973. – С. 33.
5. Див., напр.: Ухвала судової палати з цивільних справ Верховного Суду України від 14 листопада 2001 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 3 (31). – С. 13.
6. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 серпня 2002 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 6 (34). – С. 14.

